

KI VESZÍTETTE EL KÖZÉP-EURÓPÁT?

KIVONAT: Ez a gondolatmenet Közép-Európa hosszú távú pályafüggőségének vitájához szól hozzá. Elfogadva a Szűcs Jenőhöz kötődő, alapvetően nem anyagi szempontokon alapuló érvelés relevanciáját és a járadék-képződés szerepét, ez az írás kinyitja a vitát és néhány további szemponttal egészíti ki a nagy távlatú áttekintést. Kiemelt szerepet kap az értelmezésben az útteremtés lehetősége, a – főképp a főáramú gazdaságpolitikai reform-irodalomban középpontba állított – kritikus időpontokban meghozott vagy elmulasztott stratégiai döntések szerepe. Kétkedő választ ad arra a kérdésre, hogy vajon „hagytuk-e” hogy így legyen, vagy inkább a szándékolt és szándékolatlan döntések, valamint az örökség és a külső feltételekhez történő alkalmazkodás együttese alakította a végeredményt.

Miért maradt el a nagy gazdasági csoda térségünkben? Miért lett úrrá Közép-Európán is az illiberális politikai és gazdasági irányzat, aminek értelmezésére közgazdászok, szociológusok és politológusok is törekednek –egyelőre inkább vitát kavarva, semmint kétségtelen sikereket elkönyelve. Miért veszett el Közép-Európa a liberalizmus minden válfaja számára, amikor egy évtizede többnyire még csak az volt a kérdés: miféle liberalizmus lett úrrá rajtunk/Bohle-Greskovits, 2012/ A szép számú három évtizedes visszapillantás/Andreff,W.szerk, 2021/ megjeleníti a szakma megosztottságát. Egyesek a gazdaságpolitikát, mások az elégtelen intézmény-építést, ismét mások az illiberális fordulatot, vagy épp az Európai Unió tehetetlenségét említik, ami mélyülési terveinek megghiúsulásából fakadt. Ritkábban, de nem kivételképp találkozhatunk a hosszú távú pályafüggőség érvével. Eszerint Közép-Európa sosem volt igazán az atlanti térség és civilizáció szerves része, annak legfőljebb perifériáján vegetált. Törekedett ugyan a centrumba, ezt azonban sosem érte el teljesen/Berend, 2021, Morys, szerk.2021/. Jóindulatúbb értelmezésben Közép-Európa a Nyugat nyúlványa, arra hajaz ugyan minden lényeges elemében, de mégsem éri be teljesen egyetlen időszakban vagy síkon sem/Halecki, 2006/.Ha pedig ez az értelmezés áll, akkor a „miért hagytuk, hogy így legyen?’ ugyan jól hangzó, de mégsem jogos kérdés. Hiszen ha az útfüggőség ennyire egyértelműen meghatározó – és bizony a közgazdaságtanban is, meg a történelemtudományban is igen erős a determinisztikus szemlélet jelenléte – akkor nem „hagytuk”, hanem megtörtént velünk. Talán nem is történhetett másképp.

Szanyi Miklós nagyívű áttekintése tehát egy széles nemzetközi eszmecsere folyamába illeszkedik, amikor mai sikerületlenségeink okát – Szűcs Jenőhöz és Bíbó Istvánhoz csatlakozva – hosszabb távú

meghatározottságokból vezeti le. Elemzésének tételmondata az lehetne, hogy Közép-Európában ma szinte minden síkon és szempontból olyan mozzanatokkal találkozunk, amelyek gyökere a távoli múltba és az ott szerzett tapasztalatokra, az ebből sarjadzó informális intézményekre és értékrendre vezethető vissza. Az 1990 és 2010 között az atlanti civilizációból átvett intézmények és megoldások külsődlegesek és felszíniek maradtak. Az általa idézett felmérések és adatok alátámasztják az értékelést. Ebben a közelítésben a végkifejlet lehetett volna kicsit szebb, vagy színesebb, de nemigen lehetett volna más, lényegét tekintve.

Ugyanakkor nehéz lenne feltétel nélkül igaznak elfogadni a „történelem uralmáról”, vagy az „intézmények uralmáról” szóló közkeletű tézist. A pályafüggőségi elmélet atyja, a jeles francia történész, Fernand Braudel/1969/1980/ meghatározó munkájában úgy érvelt, hogy az útfüggés mellett rendre jelen van az útteremtés is. Az pedig egyedi elemzést igényel, hogy ezek közül mikor és melyik válik perdöntővé. Épp arról szól az egyes időszakok és országok/térségek elemzése, hogy ki lehessen mutatni: mitől alakul egyféleképp az egyik, és másféleképp a másik eset. A komparatív közelítés a történelemben is és a gazdaságban is termékeny, mint ahogy a többi társadalomtudomány területén is.

Nehéz lenne elvitatni azt, hogy a közgazdaság-tudomány egyik örökzöldje kezdetektől fogva az volt és maradt, hogy miként lehet- még azonos, vagy nagyon hasonló feltételek között is – annyira eltérő egyes országok gazdasági és társadalmi teljesítménye? És hogy lehet az, hogy az egy időben élenjárók más korszakban gyengén muzsikálnak? Hol van ma Nagy-Britannia régi dicsősége? Vagy a Szovjetunió és a szputnyik-sokk? És fordítva: meg lehet-e magyarázni, pusztán az útfüggésre hivatkozva a balti csodát, Írország teljesítményét, Dél-Korea vagy Izrael gazdasági sikereit? A felsorolt esetekben bizonyára nagy szerepet játszott a jó időben meghozott, az idő által igazolt stratégiai döntéseknek, amelyek nem következtek a múltból, hanem az azzal való szakítást jelentették meg. Valószínűleg az is sokat segít az érvelésben, ha az egyes esetekben alapos statisztikai igazolást nyer, adottan vállalva a terjedelem bővítését is. Mind az országokon belüli, mind az egyes országok közötti egyenlőtlenség alakulása fontos tárgya a nemzetközi irodalomnak/Ravallion, 2018; Berend, 2020; Johnson- Papageorgiou, 2020/. És ebben jelentős szerepet kap az útteremtő döntések léte vagy hiánya.

Bizonyára nem új, de lényeges megállapítás az, hogy az elemzés eredményét jelentősen meghatározza az elemzési keretül választott koncepció. Ha túllépünk azon a sekélyes megoldáson, amikor valamit azzal határozzunk meg, hogy mi NEM – vagyis posztkommunista, vagy átmeneti gazdaságok kategóriáját mellőzzük – akkor nem pusztán a földrajzi lehatárolás, hanem a kategorizálás is fontossá válik. Európa három modellre osztása lehetséges, de nem szükségszerű, nem többségi. Ugyanígy a napjainkra

kialakult rendszer koncepcionális megítélése minimum vitatott. Különösen az a járadékszerzést egyoldalúan középpontba állító megítélés, aminek számos versenytársa is akadt. Mindenek előtt leszögezendő, hogy ez is empirikus kérdés: bizonyára másként áll az Öböl menti államokban és másként mondjuk Svájcban. Farkas Beáta/2016/ monográfiájában például jogosan vissza-visszatérő kérdés az, hogy térségünkben- mint Ő véli – sajátos, sehol másutt nem ismert poszt-socialista piaci modell jött-e létre, vagy az a meglévő kontinentális modellnek pusztán egy kevésbé jóléti változata.

Nyilván főképp a kínai modell tapasztalatai alapján áll, de markáns véleményt formált meg egy korábbi kötetében Kornai János/2017/, aki szerint a térségünkben megfigyelhető modell – a kínaihoz hasonlóan – harmadik útnak tekinthető a parancsgazdaság és a piacgazdaság ideál-típusa között. Ebben a megközelítésben a magántulajdon szükséges, de semmiképp se elégséges feltétele a demokráciának, utóbbi akár el is sorvadhat. Utóbbi esetben nem a járadékszerzés lesz a meghatározó, hanem az állammal kialakított különleges viszony. Nem az üzleti élet szállja meg az államot, mint Kelet-Ázsiában vagy Latin-Amerikában, hanem az állam gyűri maga alá az üzleti életet. Az állam nemcsak átvétellel, hanem sajátos tulajdoni átruházásokkal is képes a gazdaságot – és benne a tulajdoni viszonyokat – formálni, mint például a magyar sajtóholding, a KESMA megalakítása során, amikor a korábbi tulajdonosok ugyanúgy mondtak le magántulajdonukról, mint egykor a kolhozba terelt parasztok.

Ugyancsak fontos a folyamatok alternatív értelmezései közül a Magyar Bálint és Madlovics Bálint/2020/ monumentális kötetében kidolgozott maffia-állam koncepciója. Számos empirikus előtanulmányt követően e szerzők a kelet-európai kapitalizmust sajátos államvezérelte rendszerként értelmezik, aminek sokkal több közös vonása van a kínai és vietnami egypártrendszerű piacgazdasággal, mint bármely nyugat-európai megfelelőjével. Ebben az érvrendszerben a valódi választóvonal nem Kelet- és Közép-Európa, hanem a valódi piacgazdaságok és az állam dominálta félpiaci rendszerek közt húzódik meg.

Egy rövid hozzászólásban meg sem kísérelhetjük azt, hogy e versengő nézetek közt igazságot tegyünk. Annak bemutatására azonban még e vázlatos ismertető is alkalmas lehet, hogy belássuk: egyáltalán nem axiomatikus a mai szakirodalomban az, hogy Közép-Európát Szűcs Jenő és Oskar Halecki nyomán sui generis sajátos régióknak tekintsük, ami a rendszerváltozás és a világgazdasági integrálódás három évtizedét követően is ugyanazokkal a jellemzőkkel írható le jól, mint 50 vagy 70 esztendővel korábban. A Baltikum akkoriban a szovjet birodalom perifériája volt, manapság az IT gazdaság és a lendület reálkonvergencia szép példája, ami nem pusztán az egy főre jutó GDP/GNI tekintetében hagyta messze maga mögött az egykori gyarmati magállamot, hanem egész más, az információ-technológiára építő,

és sok tekintetben a skandináv szervezettséget felmutató versenymodellé lépett elő, főképp az elmúlt két évtizedben

Elfogadom Szanyi Miklós tanulmányának azt a központi tézisé, ami szerint térségünk fejlődésében rendre meghatározó szerepet játszottak a külső tényezők, mind katonai, mind gazdasági tekintetben. A függetlenség hiánya vagy töredékessége jelentős nyomot hagyott az egyes országok fejlődésében, a társadalom-lélektani vonásoktól az értékrenden át az intézmények működési sajátosságaiig. Épp ezért tartom meglepőnek, hogy nem tárgyalja azt a két alap-mozzanatot, ami saját olvasatomban /Csaba, 2018/ az átalakulást követő évtizedeket egyértelműen meghatározta. Az egyik ezek közül az euro-atlanti integráció, a másik pedig a nemzetközi pénzügyi rendszer, különösen a két legutóbbi pénzügyi válság.

Nyilvánvalóan méltatlan lenne bármit számon kérni a szerzőtől, amivel maga nem kíván foglalkozni. A kutatás határait általában is és minden egyes esetben a szerző szuverén döntése húzza meg. Ha azonban azt olvassuk, hogy a függetlenség és annak hiánya meghatározó a térségben, akkor nehéz erről úgy írni, hogy nincs szó a birodalmak első világháború utáni felosztásáról, a Harmadik Birodalom fölemelkedéséről és bukásáról, a szovjet birodalmi rendszerről, majd az ezt föl váltó euro-atlanti integrációról. Kézenfekvő, hogy ezek más-más koordináta-rendszert jelölnek ki a kis és a közepes államok számára, főleg ha ezek határa és száma is átalakul. Nemcsak a káoszba süllyedés lehetséges, hanem – lásd a Kaukázust – az intézményépítés tartós elakadása is. A NATO és az EU olyan fixpontot jelentett számunkra, amit leginkább azok képesek értékelni, akik ebből kimaradtak. Magyarország számára például különösen nagy kihívást jelentett az új feltételrendszerhez való illeszkedés konstruktív módjának a megtalálása- a balkáni példával szemben a távlatos megoldásokat megalapozó, vagyis az euro-atlanti integrációval kölcsönviszonyban lévő szomszédságpolitika gyakorlati megalapozása/Jeszenszky, 2016/.

Ezen összefüggések taglalása nyilván külön kötetet is megér/Kovács,L.P.,szerk.,2019/. Anélkül azonban, hogy a szerzőt egy más tanulmány megírására buzdítanám, kézenfekvő az, hogy az átalakulásban térségünkben modell-értékűnek tekintett esetek közül például Észtország és Szlovénia számára lét vagy nemlét kérdése volt és maradt- és így minden fölülír/t – a nemzetközi kapcsolatrendszer alakulása. Ezekben a több szempontból is példa értékű közép-európai esetekben a nagytárségi áttekintés, az általános irányzatok felvázolása vélhetőleg már ma is keveset magyaráz az egyes konkrét történetekből. Márpedig az ördög itt is a részletekben lakozik.

És szót kell ejteni a nemzetközi pénzügyi rendszerről és annak intézményeiről is. Az elmúlt fél évszázadban korszakos átalakulások történtek, amelyek a térség számára gyökeresen más feltételeket szabtak, mint a Bretton Woods-i rendszer vagy az azt megelőző klíringek. Az a sajátos átalakulás, aminek hatására a kétezres évek első évtizedének végére a bankrendszer túlnyomóan külföldi tulajdonba került, olyan sajátosság, ami se korábban, se más országoknál nem volt megfigyelhető. A gazdasági nacionalizmus, az illiberalizmus irányába tett fordulat enélkül aligha érthető meg, sőt el sem mondható kellő alaposággal. Az újraelosztás kérdése csak ott és akkor kerülhet előtérbe, ahol van mit újraelosztani.

Ha egy lépést hátrébb lépünk, meg kell állapítanunk: az 1990-est követő három évtized térségünk országai számára különösen is kedvezően alakult. Vonatkozik ez az elemzés minden lehetséges síkjára. A korszak egészét a savings' glut, a jelentős megtakarítási többletek okán olcsóvá vált külső forrásszerzés lehetősége jellemezte. Jó évtizede normává vált a negatív reálkamat, sőt némely helyeken – hosszú távú befektetéseknél – nem ritka a negatív nominális kamat sem. Ez erősen kedvez a hitelből történő fejlesztésnek, már ahol ilyesmire vállalkoznak. A világ tőkepiacain végbement innovációk mind formáját, mind költségét tekintve kedvező hozzáfértést biztosítottak. Ehhez jött az EU transzferek rendszeres megérkezése – a GDP 3-4 százalékpontját kiteve évente. Hasonló léptékű volt a külföldön dolgozó polgárok egyoldalú hazautalása is, és csak harmadik forrás a külföldi működő tőke befektetése a kétezres években. Mindezt egybe véve a térség történelmében egyedülálló tőkeinjekcióhoz jutott, ami itt – eltérően a FÁK és a balkáni országoktól – jelentős konvergenciát is eredményezett/Berend, 2021/.

A térség elemzői többnyire egyetértenek abban: mindez csak lehetőséget, nem bizonyosságot teremtett. Ahogy jómagam és az e tanulmányban idézett szerzők más-más módon megfogalmaztuk: az új út megteremtéséhez szükség volt a gazdasági, politikai, intézményi döntések meghozatalára. Ebben országonként és időszakonként nagyon jelentős eltérések mutathatók ki. A legutóbbi összegző áttekintés/Gyórfy, 2021/ épp azt emeli ki, hogy nem pusztán a három vagy négy hagyományos európai nagytérség között, hanem a közép-európai és balti régióban, az átalakulásban élenjáró EU országok között alakult ki igazán jelentős versenyképességi és teljesítménybeli különbség, ami a jövőben vélhetőleg inkább erősödni, semmint gyengülni fog. Az olyan tényezők, mint a korrupció, az állam elfoglalása, a közfeladatok elhanyagolása, az IT, a környezetvédelem és az oktatás, a kutatás háttérbe szorítása, függetlenségének korlátozása hosszú távon sem közömbös – egyik növekedési elmélet keretében vizsgálva sem.

HIVATKOZÁSOK

1/ANDREFF,W.szerk/2021/: Comparative Economic Studies in Europe – A Thirty Year Assessment. London: Palgrave

2/ BEREND T.Iván/2020/: Economic History of a Divided Europe:Four Diverse Regions of ain Integrating Continent. Abingdon/Anglia- New York: Routledge.

3/ BEREND T. Iván/2021/: The Economics and Politics of European Integration: Populism, Nationalism and the History of the EU. Abingdon: Routledge- magyar változat előkészületben a Kossuth Kiadónál.

4/ BOHLE,D—GRESKOVITS,B./2012/: Capitalist Diversity in Europe’s Periphery. Ithaca/US- London: Cornell University Press.

5/ BRAUDEL,F./1969/1980/: On History. Chicago/Ill.: University of Chicago Press.

6/ CSABA László/2018/: Válság, gazdaság, világ. Budapest: Éghajlat Kiadó.

7/ FARKAS Beáta/2016/: Piacgazdaságok az Európai Unióban. Budapest: Akadémiai Kiadó.

8/ GYŐRFFY Dóra/2021/: Felzárkózási pályák Kelet-Közép-Európában két válság között. Közgazdasági Szemle, 68.évf.1.szám, 47-75.lap.

9/ HALECKI,O./1980/: Borderlands of Western Civilization: a History of East-Central Europe. Safety Harbor,FL/Egyesült Államok, Simon Publications.

10/JESZENSZKY Géza/2016/: Kísérlet a trianoni trauma meghaladására: Magyarország szomszédságpolitikája a rendszerváltozás éveiben. Budapest: Osiris Kiadó.

11/ JOHNSON,P.- PAPAGEORGIU,Ch./2020/: What remains of cross-country convergence? Journal of Economic Literature, 58.évf.1.szám, 129-175.lap.

12/ KORNAI János/2017/: Láttelelet. Budapest: HVG Kiadó.

13/ KOVÁCS Lajos Péter, szerk/2019/.: Közel-távol Európa. Budapest: Éghajlat Kiadó.

14/ MAGYAR Bálint – MADLOVICS Bálint/2020/: The Anatomy of Post-Communist Regimes: A Conceptual Framework.. Budapest- New York: CEU Press- magyar változat előkészületben a Noran Libro Kiadónál.

15/ MORYS,M.szerk./2021/: Economic History of Central, Eastern and Southeast Europe from 1800 to the Present Day. Abingdon-New York: Routledge.

16/ RAVALLION,M./2018/: Globalization and inequality: a review essay. Journal of Economic Literature, 56.évf.2.szám, 620-642.lap.